

куму „Виготовлення наочних посібників” передавав їх студентам. Саме так виникли зоологічні композиції „дикий кабан” і „сибірський козеріг”, які і нині знаходяться в експозиції навчального музею „Еволюційної зоології” природничого факультету.

Будучи завідувачем кафедри зоології ПДПІ з 1962 по 1974 роки Іван Дем'янович Іваненко приділяв значну увагу науковим засіданням студентського зоологічного гуртка та екскурсіям у природу. Так, автору спогадів запам'яталось спілкування з І.Д. Іваненком під час зимової екскурсії до лісу (с. Яківці) та літніх екскурсій в період навчальної практики (заплава річки Ворскли в Диканському районі). В процесі екскурсій у природу та вивчення зоологічних і ботанічних об'єктів він часто цитував вірші та уривки поем Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, О. Пушкіна.

Селянський син, він любив працю на землі. Старші колеги розповідають, що на його зразковій садово-городній ділянці можна було побачити велику різноманітність сортів прекрасних троянд, плодкових дерев та городніх культур.

За наукові та викладацькі досягнення в підготовці молодих фахівців І.Д. Іваненко у вересні 1961 року був нагороджений Орденом Трудового Червоного прапора.

Життєвий шлях професора І.Д. Іваненка не усіяний трояндами, а, скоріше, складний і тернистий. Народився він 26 травня 1907 року в селі Самійлівка Харківської губернії в багатодітній родині селянина-бідняка, в якій було 9 дітей. В тринадцять років залишився без батька і змушений був заробляти на існування батрацькою працею. В 1924 році місцевий комітет бідноти направив Івана Іваненка навчатись на робітфаці. З 1927 року він студент Харківського ветеринарного інституту та Харківського університету, а в подальшому аспірант Харківського університету.

Після чого послідували десятиліття плідної праці на науковій та освітянській ниві.

Науковий доробок І.Д. Іваненка складає понад тридцять наукових публікацій у фахових біологічних виданнях, серед них і монографія „Постнатальний розвиток кабана в зв'язку з умовами зовнішнього середовища” (1956 р.).

Життя професора І.Д. Іваненка обірвалось раптово. 20 листопада 1975 року на 68 році сповнений творчих задумів він пішов з життя.

В пам'яті колишніх учнів та колег професор Іван Дем'янович Іваненко залишився як непересічна особистість, висококваліфікований фахівець, працьовитий, гуманний, вимогливий до себе і оточуючих.

## **МИТЬ З ЖИТТЯ МИКИТИ ІВАНОВИЧА ПЕТРИКА**

*Щербуха А.Я.  
Інститут зоології НАНУ (м. Київ)*

Спогад про завідувача кафедрою зоології і фізіології людини природничого факультету Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка назвав миттю з життя Микити Івановича Петрика тому, що у його майже впродовж вікового життєвого шляху мої безпосередні контакти з ним тривали тільки протягом п'яти років: з 1955 до

1960 року. Для мене означена мить — найкращі роки мого людського і професійного формування та зростання, мої студентські роки... Одну з перших лекцій читав Микита Іванович... Після поурочної форми навчання, до якої звик у педучилищі, мені складнувало було зрозуміти, як освоїти той матеріал, про який протягом двох годин лектор говорив, а ступінь закріплення переданих знань слухачами (їх опитуванням) не перевіряв. Це турбувало, бо я вже був вчителем, хоча й початкових класів. У наступні дні те саме повторювалось: інформація поповнювалась, практики скоропису ще не було, підручником ще не забезпечився... А Микита Іванович ще говорить, що через місяць-півтора буде якийсь колоквіум... Проте згодом зрозумів, що в такий спосіб він вчив нас читись.

Як не згадати в зв'язку означеним нашим деканом природничого факультету А.П. Каришина, який підкреслював, що вуз не для того, щоб озброїти нас всіма знаннями, а для того, щоб кожен навчився читати книжку, тобто знав, де можна знайти потрібну інформацію, зміг її зрозуміти і відповідно використати. У вірності цього постулату я переконався й сам, коли вчителював, хоча й тільки трохи більше року, коли мені довелось вчити учнів від п'ятого до дев'ятого класу (паралельний був тільки один клас) з біології й хімії, бути класним керівником у Гадяцькій школі-інтернаті, а після року вчителювання мені довірили ще й керівництво районним методоб'єднанням вчителів-біологів району. Це — теж була мить у моєму житті, але долання її складових я забезпечив відповідною власною літературою: кожен урок вимагав ґрунтовної підготовки, а все це відбувалось вперше, тому доводилось „читати книжки"... Завдяки цьому я міг обґрунтувати свої дії в досить складних ситуаціях... Коли з Полтави прийшла „депеша" з вимогою ліквідувати на навчально-дослідній ділянці травопільні сівозміни, я звернувся до завуча школи Павелко В.В. за порадою і розповів їй, чому не можу виконати означену вимогу: вірю у вчення Вільямса про ґрунтоутворення і маю намір облаштувати ще кормову та суничну сівозміни. Завуч була високоосвічений й вимогливий організатор шкільного навчального процесу, в роботі керувалась інститутськими засадами, які ще були живі в нашій свідомості (я прибув до школи разом з сокурсницею факультету Хрипун Є.П.). Вона вислухала мене й порадила поступити згідно з науковими засадами в галузі ґрунтознавства, якщо в мене є впевненість в доцільності існування сівозмін. Свої наміри я здійснив. Згодом, коли залишав школу в зв'язку з вступом до аспірантури, вона подумки, з сумом, дивлячись в нікуди, промовила: „Чому ж нас залишають свідомі, вдумливі й віддані своїй галузі спеціалісти з освітньої ниви". Отже, шойно описане є наслідком активного впливу *першого* лектора — Микити Івановича, який з *першого* дня нашого перебування на студентській лаві своїми *першими* лекціями викинув на нас лавину зоологічної інформації, яка згодом індивідуальною роботою над нею трансформувалась не просто в знання, а в їх доцільність і методику здобування; це — актуальне для всіх, хто вчить і вчиться сам.

Про те, що Полтавський педагогічний вуз в особі його професури навчив мене „читати книжку", переконався, коли готувався до здачі вступних іспитів до аспірантури: довелось оволодівати рядом біологічних дисциплін, основи знань з яких викладались в університетах. Я ж прослухав загальний курс зоології, який викладав Микита Іванович. Але посягнути ним зоологічні зерна допомогли за короткий час оволодіти кур-

сами „Основи іхтіології”, „Фізіологія риб”, „Екологія риб”, „Рибництво”, „Промислова іхтіологія” тощо. Правда, з розвитком науки знання з цих та інших дисциплін доводиться постійно поповнювати й нині, до чого спонукає популяризація знань з іхтіології, особливо серед рибальської спільноти, робота в редколегії журналу „Вестник зоологии” — науковець завжди в пошуку істини.

Микита Іванович мав значний досвід викладацької роботи. Звичайно, що студентів необхідно постійно „стимулювати” працювати над лекційним матеріалом, з підручниками та посібниками. Цьому сприяли практичні заняття, а також колоквіуми. При проведенні останніх Микита Іванович був коректним, витриманим, але й вимогливим, хоч це й ховалося за його примовкою: „Зараз куплю”. Використовуючи сучасну термінологію, у взаєминах з ним не сприяла й „корупція”, зокрема й на екзаменах. Маю на увазі себе, зокрема те, що мені доводилось виконувати деякі доручення-прохання, які не були пов’язані безпосередньо з моїм навчанням, а з забезпеченням самого процесу навчання викладачами. Мені доводилось бути на факультеті кіномеханіком, фотографом, оператором магнітного звукозапису, навіть орачем з використанням кінної тяги... Але це не було підставою для потурання мені.

Ось що трапилось безпосередньо зі мною за участю Микити Івановича. На агробіостанції, яку зазвичай іменували „ботсадом”, утримували деяких тварин для практикумів. Була там і маленька пасіка. Значного досвіду пасічникування в мене не було, але цікавився ним. Як „зачепився” за цю факультетську пасіку, не пригадаю. Бджіл я не боявся. Гадаю, що лаборанти-жінки, почуваючи себе у поведженні з ними не досить комфортно, звертались за допомогою до нас, хлопців, коли за розписом ми виконували на агробіостанції якісь роботи. Відмовити лаборантам у допомозі я не міг та й цікаво було пізнавати бджолиний світ. Так я й став ніби позаштатним куратором пасіки...

А тепер про мить, яка пов’язана з Микитою Івановичем. По закінченні другого семестру на другому курсі здавав екзамен з зоології хребетних. Я сиджу в аудиторії й обдумую відповіді на питання з екзаменаційного білету. Не пригадую першого питання, а в другому — йшлося про копитних... Микита Іванович сидить за столом, слухає відповіді когось зі студентів. Раптом відкриваються двері аудиторії, заходить розпашіла (очевидно від швидкої ходи в сонячну червневу днину) лаборантка з агробіостанції й швидко прямує до Микити Івановича. В аудиторії запанувала тиша. Микита Іванович піднімається з стільця, уважно вислуховує шепіт лаборантки, яка при цьому зиркала в мій бік... Микита Іванович мовчки залишає лаборантку біля стола, поклавши йде по аудиторії й зупиняється біля мене. Поклав руку на моє плече й тихо запитує мене, чи я готовий відповідати на питання екзаменаційного білету і, не чекаючи моєї відповіді, говорить, що на пасіці вийшов рій, від якого розбіглися студенти, що були на практиці... А я йому теж шепчу, що треба рятувати бджолину сім’ю, бо вона не чекатиме доки я буду з вами говорити про мої знання, заслухайте мене і я піду до бджіл. Не пригадую, на скільки повними були мої відповіді, але Микита Іванович зупиняє мене й говорить улюбленою скоромовкою: „Зараз куплю: яка тварина з копитних жила в степах України й нещодавно зникла?” А я йому у відповідь: „Піду наведу порядок на пасіці, а тоді й скажу, бо зараз не пригадаю”. Він говорить з лукавими нотками в голосі: „Тоді ставлю четвірку”. Я кажу: „Четвірка теж добра оцінка, давайте залікову,

бо я подумки вже на пасіці". Попросив, щоб він передав груповий журнал до деканату (я протягом всіх років навчання був старостою групи й потоку). Залишив аудиторію, сказавши своїм одногрупникам, що я склав екзамен на добре, побажав того ж і їм, а їх залишаю, бо на пасіці виїшов рій... Забіг до гуртожитку, взяв халат і подався до агробіостанції. Не буду оповідати, як справився з бджолами: зібрав їх з високої райської яблуні до роївниці, опустив у льох, а коли сонце повернуло на передвечір'я, посадив роя у відповідно підготовлений для нього вулик. Вже зібрався йти до гуртожитку... Бачу, що по ступеньках, які ведуть до пасіки, йде Микита Іванович. Безумовно, я залишився біля щойно облаштованої бджолоїної сім'ї. Він підходить до вулика, поквалливо нахилється до льотка й запитує мене: „Ну, як вони там?" А я у відповідь: „Вже дома: переночують, а ранком полетять на роботу, сім'я хороша. І та, що відпустила роя, теж у задовільному стані". Раптом Микита Іванович рвучко піднімає голову й знімає з лоба бджолу й запитує: „А чому це вона так?". Я всміхнувся й кажу: „Микито Івановичу! Треба добре знати зоологію". А він мені з жартом відповідає: „Так я ж щойно приймав відповідний екзамен". А я йому: „Пробачте. Ви приймали екзамен не голений. А йдучи на агробіостанцію, зайшли до парикмахерської, що на вулиці Сквороди, й поголились. Там вас освіжили одеколоном, запах якого бджолам не сподобався. Так одна з їх сторожі й прореагувала на ваш запах". Замість відповіді він посміхнувся, а я витягнув з його лоба бджолине жало...

Після завершення екзаменаційної сесії ми відбули на польовий практикум. Він проводився в мальовничій заплаві Ворскли, в околицях Брусії, Диканьки... Його найголовнішим елементом було те, що наш побут був пов'язаний з наметами, що в проведенні польової практики було вперше. Нас, хлопців, для облаштування наметового містечка відрядили з Полтави першими на чолі з Ганжою Р.В. Досвіду в цій роботі в нас не було: набували його на ходу. До того ж змонтувати все це протягом світлового дня було складнувато, бо намети були розраховані на 4 особи, нас, другокурсників, було 50 осіб, з них хлопців 4, а дівчат планувалось привезти надвечір. Але справились. Нами постійно опікувались Р.В. Ганжа та О.А. Стасюлінас; інші викладачі прибували за їх графіками, Микита Іванович здійснював загальне керівництво. Якихось „збоїв" у цій роботі я не помічав, хоча й пригадую, що з кожними відвідинами він спершу звертався до наших опікунів. Пригадую, як він „насмівався" з нас, хлопців, що наш намет був найближче до харчоблоку і продуктового складу. Крім звичайної планової роботи, тут проводилась і культурна програма, у якій значне місце займали вечори-розповіді (якщо за програмою ми не слухали співу птаства, звуків комахні тощо) наших наукових провідників про їх спілкування з природою, враження від мандрів по далеких і близьких світах тощо. Якщо Микита Іванович ночував у містечку, то й він розповідав про свої середньоазійські враження...

Дбав Микита Іванович і про поповнення науково-навчальних фондів факультету. Зокрема, я разом з хлопцями-однокурсниками на останньому році навчання здійснив експедицію до мого рідного хутірця Гуньки на Кременчуччині, в околицях якого напередодні скресання криги на річці мого дитинства Пслі втопився самець дикої свині. Його виявив і прив'язав до прибережної верби мій батько й з цього приводу прислав мені відповідну телеграму. Щоб привезти трофей, Микита Іва-

нович „умовив” господарську частину командувати автомобіль для його доставки. Дрібні кістки потім виварювали на агробіостанції, великі — прикопали для обгнивання...

Микита Іванович, мабуть, уважно ставився не тільки до організації роботи на кафедрі, а й до якихось позаштатних ситуацій, що виникали в співробітників. Пригадую одне з лабораторних занять з фізіології. Його проводила асистент кафедри Rogozina M.I. Це було на початку весни, коли біологи готуються до зустрічі птахів, що повертаються з вирию. Ми готували світлову газету на означену тему. Я відповідав за її озвучення й демонстрацію. Для цього використовував масивний магнітофон „Дніпро”. У цій лабораторії після проведення занять передбачалось озвучування газети. Тому магнітофон стояв на одному з допоміжних столів, мікрофон перебував на лабораторному столі, на якому стояли кімографи, обладнання для проведення відповідних дослідів тощо. Мені здумалось записати відповіді однокласників на питання викладача, що стосувались проведення цього заняття. Під час діалогу викладача й студентів я й включив магнітофон... Коли настала перерва, став відтворювати записане... Ми сміялись над собою, якщо у когось з відповіддю були якісь негарзди, розпізнавали свої голоси... Послухала свій голос й Rogozina M.I. Вона теж посміялась з цієї витівки, а з початком другої години заняття підійшла до мене з настирливою вимогою ліквідувати цей запис. Я сказав, що в процесі наступного озвучування газети він буде автоматично знищений. Не знаю, як про це дізнався Микита Іванович, але після заняття він звернувся до мене з аналогічним проханням, щоб Rogozina M.I. з цього приводу не турбувалась. Я відповів, що за півгодини цього запису не стане: зараз збираються „артисти” для озвучування газети. Так інцидент був вичерпаний.

Безумовно, що без Микити Івановича не обійшлося виконання мною роботи над іхтіофауною Псла, дослідження якої почалось мною за порадою М.І. Гавриленка. Зокрема, робота була обговорена зоологами кафедри й опублікована в „Збірнику наукових робіт студентів інституту. Вип. I. Серія природника” за 1959 рік.

Про свою наукову роботу Микита Іванович дещо розповідав нам, я маю хлопців, коли він приїхав до нас в один з колгоспів, де ми були на сільськогосподарській практиці: нас готували не тільки з біології та хімії, а й з основ сільськогосподарського виробництва. Під час відпочинку він звернув увагу на умови виконання ним дисертаційних досліджень над кліщами — шкідниками бавовни, про складнощі з приводу виконання досліджень з об’єктами рослинного й тваринного світу. Щодо останнього, то він зазначав значну його сезонну залежність у порівнянні з рослинним світом, для якого сезонність можна змодельовати в тепличних умовах тощо... Звичайно, з плином часу багато чого призабулось...

Наша остання зустріч з Микитою Івановичем відбулась взимку 1961 року, коли я був на конференції лекторів Полтавської області, що проводилась у залі педінституту. У перерві між засіданнями я пішов у напрямі факультету і зупинився біля вітрин, в обласну станцію яких була й моя частка, зокрема, у виготовленні деяких експонатів. Я придивлявся до них уважніше, щоб запозичити дещо для своєї роботи в школі. Вважаю, що цей досвід не був зайвим, бо один з моїх стендів з біологічного кабінету забрали в обласну станцію юннатів... Раптом помітив, як Микита Іванович швидкою ходою наближається до мене: привітались, а потім говорять, що на кафедрі є лист для мене. Я зайшов, прочитав його: то

було прохання надіслати мої результати досліджень риб Псла. Цим я й поділився з Микитою Івановичем. Він, дізнавшись про зміст листа, спрямував свій погляд через шибку вікна кудись вдалину, трішки поміркував і тихим голосом зазначив, що, можливо, наші зусилля в цьому напрямі не були марними... З плином часу помічаю пророчість думки Микити Івановича. Той лист був прологом до формування мого наукового статусу: кандидата біологічних наук, старшого наукового співробітника зі спеціальності іхтіологія ...

P.S. Написання цього спомену заставило повторно пережити минуле, ніби повторно переглянув улюблений фільм... А в пам'яті постає фігура: середнього зросту, підтягнутий, у випрасуваному сіренькому костюмі, під яким виднілась світла сорочка й відповідно підібрана краватка. При розмові намагався повернути вухо до співбесідника, трішки мружив очі й хитрувато усміхався в маленькі вуса, особливо, коли хотів когось „купити“... Таким залишився в моїй пам'яті Микита Іванович Петрик.